

УДК 1(075.8)

М. Г. Тофтул,

кандидат філософських наук, доцент

(Житомирський національний агроекологічний університет)

ЕСТЕТИЧНЕ ВІДНОШЕННЯ ЛЮДИНИ ДО ДІЙСНОСТІ

У статті піддається критиці розуміння природи і сутності естетичного відношення людини до дійсності, зокрема, прекрасного, яке пропонують студентам автори сучасної навчальної літератури з естетики. Естетичне відношення порівнюється з іншими відношеннями людини до дійсності – з практично-утилітарним, політичним, моральним і релігійним. Розкриваючи сутність естетичного відношення людини до дійсності, автор з'ясовує специфіку суб'єкта, об'єкта естетичного відношення та їх взаємозв'язок.

Ключові слова: сутність, естетичне відношення, взаємозв'язок.

Постановка проблеми. Навіть за тоталітарного режиму (щоправда, у період "відлиги") філософи активно працювали над центральними проблемами естетики, точилися гострі дискусії (правда, нерідко вони набували ідеологічного характеру. Сорок років тому моя докторська про сутність естетичного відношення була розцінена як така що суперечить принципам марксизму-ленінізму, насамперед матеріалізму). Гостра суперечка точилася між прибічниками гранично примітивного матеріалізму так званими природниками (І. Астахов, В. Баленок, В. Корнієнко тощо) і "суспільниками" – А. Столович, В. Ванслов, Ю. Борев і багато інших. Активно працювали над проблемами естетики й українські філософи В. Іванов і А. Канарський.

У наш час естетична думка в країні фактично умерла (це передусім стосується центральних проблем естетики). Щоправда, задля справедливості слід зазначити, що трапляються праці, зокрема про естетичне, але писати про естетичне – це все рівно, що писати про суху воду: естетичне як таке не існує, принаймні його існування ніхто не окреслив ні в просторі, ні в часі, ні в його особливій якості, тобто ніхто не дав йому визначення. Дискусії припинились. Автори підручників з естетики вдаються до примітивних визначень основних категорій естетики, які (такі визначення) давно уже спростовані. Так, в сучасному навчальному посібнику "Основи естетики читаємо: *"Категорія "прекрасне" визначає явища з точки зору їх досконалості як такі, що володіють вищою естетичною цінністю"* [1: 99]. Це визначення містить такі похибки:

по-перше, відомо, що у пошуках властивостей, притаманних кожному "прекрасному" явищу, поряд з десятками інших, називалась і досконалість, але від таких визначень давно відмовились, оскільки не всі явища, що викликають почуття прекрасного, є досконалими (чи симетричними, гармонійними тощо). Ще Платон писав, що деякі "прекрасні предмети так не подібні до інших прекрасних, як тільки можна, тобто вважав, що властивостей, притаманних кожному "прекрасному" явищу, немає;

по-друге, поняття "досконалість" є невизначеним;

по-третє, тут наявна логічна помилка "невідоме через невідоме": поняття "естетична цінність" не може бути логічним предикатом судження-визначення, оскільки "естетичне" є ще більше невідомим, ніж "прекрасне" хоча б тому, що його вважають категорією значно ширшою за обсягом, ніж "прекрасне", яке до цих пір немає загальновизнаного визначення;

по-четверте, термін "вищою" є невизначеним, оскільки таке твердження передбачає, що якийсь невідомий феномен, той, що "володіє найвищою цінністю".

Назву ще один "шедевр" визначення категорій естетики цими ж авторами: *"Категорії естетики – це естетичні відчуття, смаки, оцінки, переживання, ідеї, естетичні міркування, судження"* [2: 207]. Абсурднішої думки не можна придумати. Категорії – це гранично широкі за обсягом абстракції, доступні лише для теоретичного рівня мислення. Їх розуміє (може дати визначення), далеко не кожна людина. І раптом: "Категорії... – це відчуття", тобто найпростіша форма першого ступеня пізнання. "Категорії це... судження?" Але ж судження складається щонайменше із двох понять, одне з яких виконує роль суб'єкта а друге – предиката. А категорія (найзагальніше поняття) може виконувати лише роль або суб'єкта, або предиката судження. На буденному рівні свідомості категорії вважаються чимось само собою зрозумілим, тому вони виконують у судженнях роль предиката. Наприклад: "Ця річ прекрасна". А для ученого, естетика поняття "прекрасне" є невідомим і відіграє роль суб'єкта судження: "Прекрасне – це...". Навіть геніальний І. Кант, мабуть, орієнтуючись у цій ситуації на свідчення буденної свідомості, зробив висновок, ніби категорії мають вроджений характер. І справді, пересічна людина (і навіть учені в буденному житті) використовує категорії як апріорне знання. Для неї категорії "простір", "час", "рух", "прекрасне" тощо є чимось самою собою зрозумілим, навіть для дітей, А сотні талановитих чи й геніальних мислителів впродовж останніх тисячоліть "ламають голову", щоб їх визначити.

Примітивним є і визначення прекрасного, сформульоване А. М. Кияшенком у книзі "Естетика – філософська наука", вигляд якої не поступається кращим за зовнішністю зразкам книг світу (правда, філософії у ній майже немає, як і в багатьох сучасних підручниках вітчизняних авторів). Це у кращому

© Тофтул М. Г., 2016

випадку загальна теорія мистецтва, тому проблемі категорій присвячено пару сторінок. "Прекрасне, – пише А. Киященко, – категорія граничної досконалості і гармонії, яка майже збігається з ідеальними уявленнями" [3: 211].

Це визначення прекрасного помилкове. Назвемо ці помилки:

1) хибно, що прекрасне (без лапок) є категорією, тобто найзагальнішим поняттям, формою мислення, думкою; прекрасне не думка;

2) хибно, ніби "гранична досконалість і гармонія" є *всезагальними* властивостями, притаманними для всіх "прекрасних" явищ. Подібні визначення давно спростовані багатьма мислителями;

3) висловлювання "*Прекрасне – категорія..., яка майже збігається з ідеальними уявленнями*", є невизначеним, оскільки тут не ясно, про які ідеальні уявлення йде мова – про уявлення моральні, чи політичні, релігійні, практично-утилітарні. Коли ж про естетичні, то вислів "про естетичні уявлення" є невизначеним, оскільки поняття "естетичне" є ще більш невідомим, ніж "прекрасне".

Мета статті. Аналізуючи естетичне відношення, цей виключно складний і суперечливий феномен, необхідно використовувати не тільки *формальну*, а й *діалектичну логіку*, яка вдається не тільки до понять, у яких мисляться жорстко визначені множини абсолютно тотожних предметів навіть при дослідженні суперечливих явищ. Діалектична логіка абстрагується від вимог практики забезпечувати чітко визначені, однозначні висновки-рекомендації (адже *діяти* можна так і лише так, а не так й інакше), а тому дає можливість визнати, наприклад, що поняття "моральна людина" і "аморальна людина" не можна вважати несумісними, оскільки кожна людина одночасно є носієм і морального, й аморального начала, і добра, і зла, які перебувають лише в різних співвідношеннях. Сучасний естетик повинен досліджувати не якесь містичне *естетичне*, результатом чого має бути пуста (рос. "тошчая") абстракція, а *естетичне відношення людини до дійсності* як складну, суперечливу і динамічну систему. Необхідною умовою розкриття природи і сутності цієї системи, "єдиного" є система відповідних "роздвоєнь" цього "єдиного" і синтезу виявлених протилежностей. Насамперед це "єдине" потрібно "роздвоїти" на суб'єкт і об'єкт естетичного відношення.

Суб'єкт естетичного відношення. Досліджуючи специфіку людини як *суб'єкта* естетичного відношення, ми спочатку у думках "вириваємо" його із системи цього відношення (аналогічно починається дослідження і об'єкта естетичного відношення). Людина може виконувати роль суб'єкта естетичного відношення, лише абстрагувавшись від щоденних проблем, клопотів. В акті естетичного відношення людина виступає то переважно як *суспільно-природна*, "родова" істота, відносно самостійна одиниця суспільного буття, яка, споглядаючи предмети або явища дійсності, насамперед ті (іноді страждає), відчуваючи і переживаючи свою причетність до змістовного людського життя, то переважно як *природно-суспільна* істота, яка завдяки цьому відношенню в яких втілено високу майстерність, відповідні знання, уміння і навички, радіє відчуває і переживає свою єдність, спорідненість із природою, і разом з тим – як відносно самостійну одиницю природи, що насолоджується своїм простим буттям, існуванням, присутністю у цьому світі-природі, виявляючи до нього "родинну увагу" (М. Пришвін) – "родственное внимание к природе"). Людина як суб'єкт естетичного відношення виступає не як виконавець однієї із своїх функцій, ролей – суб'єкта практично-утилітарного, політичного чи інших відношень до дійсності, а як цілісна особистість, відносно самостійна одиниця буття, в якій органічно синтезовані всі її "сутнісні сили", ролі, жодна з яких не домінує. Можна погодитись з В. Івановим, який писав: що мистецтво "...досить повно виявляє риси універсальності, інтегративності, що робить людину... причетною до всієї повноти буття і суми суспільних діяльностей" [4: 216].

Перед людиною як суб'єктом естетичного відношення світ виступає аж ніяк не в його натуральному вигляді. Ігноруючи цей факт, естетики, яких називають "природниками", повторюють помилки натуралістів у сфері мистецтва, зводячи об'єкт естетичного відношення, тобто ту складну реальність, яку людина осягає і переживає в акті естетичного відношення, до об'єкта безпосереднього споглядання. Стверджувати, ніби самі по собі предмети (наприклад, вигляд рослини, тварини, краєвиду) викликають у людини такі глибокі переживання, – це вважати, ніби ці предмети, їх вигляд безпосередньо *детермінують* наші естетичні почуття подібно, скажімо, до того, як поріzana цибуля викликає у людини сльози.

Об'єкт естетичного відношення – те, що осягається і переживається людиною як суб'єктом естетичного відношення. Це об'єкт безпосереднього естетичного споглядання (предмети і явища природи, наприклад, краєвид, зовнішність людини, зоряне небо чи море тощо) – і явища, в яких зримо втілена, "опредмечена" творча сутність людини. Естетичне відношення дає людині можливість осягати і переживати різні прояви смислу життя за допомогою створених інтуїтивно, експромтом художніх чи подібних до них образів. Матеріалом для цих образів служать об'єкти безпосереднього споглядання і ті уявлення, які оживають в акті естетичного відношення, актуалізуються, піднімаються із "архівів пам'яті", завдяки відповідним асоціаціям. Тут і минуле, і теперішнє, і мрії про майбутнє.

Власне **відношення** (естетичне). Щоб зрозуміти, чому кожна людина у тій чи меншій мірі здатна створювати художні чи подібні до них образи, необхідно розрізнити *усталене естетичне відношення* людини до дійсності, яке формується впродовж усього життя людини завдяки освоєнню людиною народної

творчості і творів мистецтва, і *одиничний акт естетичного відношення*, який у значній мірі залежить від усталеного. Прагнучи визначити це відношення, порівняймо його з іншими відношеннями людини до дійсності. Це відношення відрізняється від практично-утилітарного, морального, політичного, релігійного, оскільки критерієм оцінки предметів і явищ при *практично-утилітарному відношенні* є користь; *морального* – дотримання відповідних норм діяльності і поведінки, носієм яких є громадська думка; *політичного* – дотримання норм діяльності і поведінки, проголошеної партійною програмою, членом якої (партії) він є чи співчуваючим; *релігійного* – жити згідно із Святим Письмом. Критерієм же естетичної оцінки є загальна, вселюдська, смисложиттєва значимість об'єкта естетичного відношення, тобто всього того, що займає місце у свідомості суб'єкта естетичного відношення. Людина як суб'єкт прагматичного відношення деактуалізує, "призабуває" те, що вона разом з тим є носієм і моральних, і політичних, і релігійних цінностей. Щоб максимально ефективно досягти утилітарних цілей, необхідно "призабути" про те, що існують й інші критерії оцінки, – вимоги моралі, політики, релігії, тобто деактуалізувати їх у своїй свідомості, послабити їх вплив на свою поведінку і діяльність. Звичайно, якщо їх зовсім "викинути" з голови, цілковито забути, то людина перетвориться у тварину (у нашому селі в період організованого сталінським режимом голодомору траплялися факти людодівства. Пам'ятаю, як люди після голодомору показували пальцем на чоловіка і шептали: "Він (Неживий Василь) з'їв свою жінку". До речі, кремлівські людоді не судили таких людодів). Вихід тут полягає в тому, щоб у кожному виді відношень людини до світу перелічені вимоги не ігнорувати, а лише ослабити їх вплив, призабути, деактуалізувати, тобто зробити їх менш актуальними. Наскільки людина ослаблює вплив на неї в практично-утилітарній ситуації, скажімо, моральних вимог, залежить від її моральної культури, яка не дає людині змогу "осліпнути" в акті прагматичного відношення. Але надмірне домінування моральних, політичних чи релігійних "наглядачів" при практично-утилітарній поведінці позбавляє людину ділових якостей. Про таких людей кажуть: "Він – людина непрактична". Іноді такий непрактицизм виявляється в крайній пасивності, безініціативності людини, оскільки максимальне послаблення здатності виступати суб'єктом практично-утилітарного відношення позбавляє її здатності робити упевнений, чіткий і однозначний вибір, реалізація якого приносить користь. У всьому, як кажуть, потрібна міра. Те ж саме трапляється і з іншими відношеннями людини до дійсності у відповідних ситуаціях. Про людину, яка абсолютизує моральну оцінку при визначенні значимості різних проявів життя людей, дивиться на світ лише через призму моральних вимог і виносить переважно моральну оцінку, кажуть, що вона "моралізує". До речі, ця вада притаманна деяким учителям, які звикли повчати школярів "читати їм мораль".

Естетичне відношення людини до дійсності – це відношення, при якому людина, виступаючи як цілісна особистість, відносно самостійна одиниця суспільно-природного буття осягає і переживає смисл життя, створюючи симультанно й інтуїтивно художні чи подібні до них образи. Оскільки ж смисл людського життя становить собою органічну єдність сутності життя (доступної лише для свідомості теоретичного рівня) й існування (доступного безпосередньому спогляданню), то його (смысл життя) можна осягнути і пережити лише з допомогою *штучних образів* (рос. слово "искусство" походить, мабуть, не тільки від "искусный", а й від "искусственный") [1: 99], в яких органічно поєднується сутність (*типове* в художніх образах), і явище (*індивідуально неповторне* в цих образах). Іншими словами, смисл життя можна осягнути і передати лише за допомогою "штучних" (не натуральних – звідси осуд "натуралізму" в мистецтві) образів, тобто художніх чи подібних до них. До таких образів дуже часто вдаються люди-не митці. Хибне і принизливе для людей-не-митців, для всіх нас, твердження, ніби люди поділяються на митців і нездатних створювати художні образи, тобто в якісь мірі – неповноцінних). Людина вправі гордитися своїми естетичними почуттями, оскільки вони є проявом її свободи, творчості, а не безпосередньою реакцією на зовнішній вигляд предметів і явищ об'єктивності дійсності. Митці створюють (у стані естетичного відношення до дійсності, який часто викликає у них стан натхнення) художні образи "для інших", об'єктивуючи їх засобами мови мистецтва – голосу, пластики тіла, кольорів, художнього слова, а ми, не-митці, створюємо аналогічні образи (більш чи менш довершені) спонтанно, інтуїтивно, не усвідомлюючи цього процесу; створюємо їх "для себе", "для власного споживання", реалізуючи естетичне відношення до дійсності, тобто не об'єктивуємо своє бачення світу засобами мови мистецтва.

Висновки. Здатність кожного з нас створювати художні чи подібні до них образи є наслідком освоєння людиною народної творчості та творів мистецтва. До речі, немало людей-не митців мають явні художні задатки, але не стають митцями насамперед тому, що не хочуть освоювати якусь із мов мистецтва. Наявність художніх задатків у них часто виявляється в їх поведінці, особливо на дозвіллі, у здатності експромтом "римувати", в дизайні створюваних ними речей тощо. Лише завдяки художнім (чи подібним до них) образам людина може виступати не як виконавець однієї функції, а як цілісна особистість, відносно самостійна, суверенна одиниця буття.

Сутність, зокрема й *сутність* людського життя, осягається за допомогою мислення теоретичного рівня. Сутність же існування (сутність *існування* полягає в самому існуванні, присутності у світі людини як живої істоти) доступний лише для чуттів. Пізнана мисленням сутність життя залишається невідомою чуттям, байдужою для "серця". Смысл життя недоступний ні розуму самому по собі, ні звичайним чуттям (мабуть,

це одна із причин схильності українських філософів до створення "філософії серця"). Іншими словами, смисл життя недоступний для відомих, "натуральних" (згадаймо критику натуралізму в мистецтві) форм пізнання.

Про роль естетичного відношення ніхто нічого змістовного не писав, але про роль естетичного відношення, об'єктивованого за допомогою мови мистецтва, написано багато. Відомим недоліком цих праць є абсолютизація значення однієї з функцій мистецтва, насамперед пізнавальної та ідеологічної. На нашу думку, основною функцією мистецтва і естетичної культури особистості загалом є піднесення духовно-психологічної життєздатності людини. Поки переважна більшість людей постійно заклопотана різними життєвими проблемами питання підвищення своєї духовно-психологічно життєздатності не виникає. Але уявимо, що людство досягне того, про що мріяло. Кожна людина має достатньо високоякісних харчів, має добре житло, кожній із них доступна будь-яка освіта, вона проживає у виключно демократичній країні, має всі права і свободи. А що далі? Нудьга, яку не можна описати! Біля тридцяти років тому я написав монографію про цю глобальну проблему людства, вдаючись не лише до фантазії, мисленого експерименту, а й до історії, зокрема, охарактеризував відповідний період з історії Давньої Греції, коли рабовласники, не маючи ніяких клопотів, "божеволіли" від нудьги, збирались компаніями і по кілька діб підряд "возлежали" на килимах, пиляли і туг же прилюдно (на очах у рабів) займалися розпусом. Правда, пізніше я зрозумів, що моя ідея не нова. Вона давно виражена в народній творчості у метафоричній формі: "Казитися з жиру" (Мабуть, тому І. Франко називав твір мистецтва "*штучкою*").

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Левчук Л. Т. Основи естетики: навч. посіб / Левчук Л. Т., Д. Ю. Кучерук, В. І. Панченко; За заг. ред. Л. Т. Левчук – К.: Вища школа, 1997. – 399 с.
2. Левчук Л. Т. Основи естетики: навч. посіб. / Л. Т. Левчук, О. І. Оніщенко. – К.: Вища школа, 2000. – 217 с.
3. Киященко А. М. Эстетика – философская наука / А. М. Киященко. – М.: Вильямс, 2005. – 592 с.
4. Иванов В. Людська діяльність – пізнання – мистецтво / В. Иванов. – Вид-во: Наукова думка, Київ, 1977. – 244 с.

REFERENCES (TRASLATED & TRANSLITERATED)

1. Levchuk L. T. Osnovy estetyky: navch. posib. [Aesthetics Basics: Study Guide] / L. T. Levchuk, D. Y. Kucheruk, V. I. Panchenko; Za. zag. red. L. T. Levchuk – K.: Vyshcha shkola, 1997 – 399 s.
2. Levchuk L. T. Osnovy estetyky: navch. posib. [Aesthetics Basics: Study Guide] / L. T. Levchuk, A. I. Onishchenko, K.: Vyshcha shkola, 2000. – 217 s.
3. Kyiashenko A. M. Estetika – filosofskaia nauka [Aesthetics is a Philosophic Science] / A. M. Kyiashenko. – M.: Viliams, 2005. – 592 s.
4. Ivanov V. Liudska diialnist – piznannia – mystetstvo [Human Activity – Cognition – Art] / V. Ivanov. – Vyd-vo: Naukova dumka, Kyiv, 1977. – 244 s.

Toftul M. G. Эстетичное отношение человека к действительности.

В статье подвергается критике понимание природы и сущности эстетического отношения человека к действительности, в частности, прекрасного, рекомендуемое студентам авторами современной учебной литературы по эстетике. Эстетическое отношение сравнивается с другими отношениями человека к действительности – с практически-утилитарным, политическим, моральным и религиозным. Раскрывая сущность эстетического отношения, автор выясняет специфику субъекта, объекта эстетического отношения человека к действительности и их взаимосвязь.

Ключевые слова: *сущность, эстетичное отношение, взаимосвязь.*

Toftul M. G. Human Aesthetic Attitude to Reality.

The article analyzes the issue of author's understanding of nature and the core of human esthetic relationships to reality, especially to beauty, which are described in esthetic modern education literature, recommended to students. The accent is made on their moral aspect. The main points of human esthetic relationships to reality are criticized in this article. It is substantiated that human esthetic relationship is compared with other human relationships to reality, such as to practicality, politics, morality or religion. The author of this article defines particularity of subject and object of human esthetic relationship to reality and the connection between them, by revealing the core of human esthetic relationships. The author comes to the conclusion that human esthetic relationships to reality are the relationships where the person serves as complete and self-dependant individuality concerning the society in particular.

Key words: *the essence, human esthetic relationships, interrelation.*